Lessen

De Vreedzame School

Democratie moet je leren!

We zijn allemaal anders
Binnensluiten en buitensluiten

Aanvullend op het lesprogramma De Vreedzame School is dit materiaal voor blok 6 ontwikkeld.
Dit blok kan voor groep 7 of groep 8 als vervanging dienen van blok 6.
Dit blok bestaat uit zes lessen.

CED groep

Eerste druk: 2017
Versie: 24 augustus 2017

Tekst
De Vreedzame School:
Fernanda de Hoop
Leo Pauw
Mirjam van der Ven

Illustraties:
Ineke Koene

Auteursrechten voorbehouden
©CED-Groep, Rotterdam
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inleiding blok 6
We zijn allemaal anders
Binnensluiten en buitensluiten

Inleiding
In blok 1 van De Vreedzame School is een fundament gelegd voor een positief sociaal klimaat, waarin kinderen op een prettige en veilige manier samen spelen en leren, en waar we ook de leerlingen mede verantwoordelijk voor hebben gemaakt. Met behulp van de lessen in blok 2 hebben de leerlingen geleerd hoe ze conflicten zelf kunnen oplossen op een 'vreedzame' en constructieve manier. In blok 3 is aandacht besteed aan de manier waarop de leerlingen communiceren met anderen. In blok 4 leerden de leerlingen omgaan met hun gevoelens en die van anderen. In blok 5 draaide het om participatie, om een bijdrage leveren aan de gemeenschap, en om mediatie: elkaar helpen bij het oplossen van conflicten. En in **blok 6** gaan de lessen over een open houding tegenover verschillen tussen mensen.
Aanvullend op het lesprogramma is dit materiaal voor blok 6 ontwikkeld: *We zijn allemaal anders. Binnensluiten en buitensluiten.*
Dit blok kan voor groep 7 of groep 8 als vervanging dienen van blok 6 van het lesprogramma De Vreedzame School. Dit blok bestaat uit zes lessen.
Naast deze extra versie van blok 6 is er nog een andere versie ontwikkeld aanvullend op het lesprogramma met als titel *We zijn allemaal anders*: *Gelijk=Gelijk?*
Hierbij is het programma *Gelijk=Gelijk?* (ontwikkeld door Diversion) bewerkt voor De Vreedzame School. Ook dit blok kan voor groep 7 of groep 8 als vervanging dienen van blok 6 Dit blok bestaat ook uit zes lessen. Les twee, drie en vier zijn lessen met inzet van peer educators van *Gelijk=Gelijk?* in de klas.

Een pluriforme samenleving
Met De Vreedzame School willen we scholen in staat stellen om hun leerlingen voor te bereiden op deelname aan onze pluriforme samenleving, een samenleving die gekenmerkt wordt door een grote mate van verscheidenheid. Een democratie is per definitie geen monocultuur. Een democratische samenleving is er een die met verschillen kan omgaan. Verschillen van mening, verschillen in gewoontes, verschillen in cultuur. Het 'kunnen omgaan met verschillen' betekent dat je je mening, cultuur, gewoontes niet eenzijdig aan de ander wil opleggen en dat je openstaat voor de ander, voor wie precies hetzelfde geldt. Niet dat je niets over verschillen mag zeggen of ze ter discussie kunt stellen, want juist die discussie is kenmerkend voor een open, democratische samenleving.
Mensen zijn verschillend. In uiterlijk, karakter, bezigheden, status, rijkdom, talenten, in cultuur en in levensovertuiging. En in nog veel meer. We willen de leerlingen enerzijds leren dat het vanzelfsprekend is dat er verschillen zijn, en dat je respect, belangstelling en nieuwsgierigheid voor die verschillen kunt hebben.
En aan de andere kant willen we hen leren dat die verschillen vaak helemaal niet zo groot of zo essentieel zijn. Dat de overeenkomsten tussen mensen groter zijn dan de verschillen.

In het Algemeen Gedeelte hebben we de doelen van het programma geformuleerd. De Vreedzame School streeft ernaar om kinderen te leren:
1. op een democratische manier met elkaar beslissingen te nemen
2. constructief conflicten op te lossen

3. verantwoordelijkheid te nemen voor elkaar en voor de gemeenschap
4. een open houding aan te nemen tegenover verschillen tussen mensen
5. volgens welke principes onze democratische samenleving is ingericht.

Een open houding tegenover verschillen tussen mensen is een van de pijlers van het programma. De kennis, houding en vaardigheden die onder deze pijler vallen (tolerantie, je aan kunnen passen aan andermans regels en gewoonten, respect voor andere levensopvattingen en –stijlen, inleven in de ander, in andere culturen, in andere levensomstandigheden) kunnen natuurlijk niet los worden gezien van de andere doelstellingen. Om goed met verschillen om te kunnen gaan moet je het er over kunnen hebben: luisteren, een mening vormen, van mening kunnen veranderen, je eigen mening verdedigen. Je hebt ook het gevoel nodig dat je deel uitmaakt van een samenleving. En je dient vaardig te zijn in het oplossen van conflicten. Het zal duidelijk zijn dat ook in de andere blokken van De Vreedzame School wordt gewerkt aan het open staan voor en het kunnen omgaan met verschillen.

In blok 6 worden in alle groepen activiteiten gedaan om leerlingen verschillen te leren waarderen, zich in te laten leven in verschillen, en open te laten staan voor verschillen. Daartoe worden in elke groep de leerlingen georiënteerd op overeenkomsten tussen mensen, en wordt vervolgens ook aandacht besteed aan de verschillen. Dit 'anders zijn', ofwel deze diversiteit kan allerlei verschillen omvatten: verschillen in kleur, etniciteit, sociaal-economische achtergrond, culturele achtergrond, religie, levensbeschouwing, leeftijd, sekse, homo- of heteroseksualiteit en lichamelijke dan wel geestelijke handicaps.

Vooroordelen en stereotypen

Het doel van de lessen in blok 6 is niet zozeer het aanleren van kennis en vaardigheden, maar vooral het werken aan een attitude. We stimuleren een open houding ten aanzien van verschillen, en bestrijden het ontstaan van vooroordelen of stereotypen bij kinderen. Kinderen worden niet geboren met vooroordelen. Wel gaan ze op jonge leeftijd (2 à 3 jaar) verschillen zien tussen mensen, met name verschillen in uiterlijke kenmerken. Van belang is hoe kinderen daarop leren reageren onder invloed van hun omgeving. In het algemeen ontstaat uit wetenschappelijk onderzoek het beeld dat kinderen vanaf de leeftijd van twee à vier jaar vooroordelen ontwikkelen, en dat die vooroordelen zich in de loop van de tijd verder kunnen ontwikkelen tot racistische attitudes. Vandaar het pleidooi van veel pedagogen en psychologen om al op jonge leeftijd te werken aan het voorkomen of bestrijden van vooroordelen. De veronderstelling is dat positieve aandacht voor verschillen op jonge leeftijd ertoe leidt dat deze kinderen later verschillen als meer vanzelfsprekend zullen gaan ervaren in plaats van eng of vreemd.
Onderzoek laat ook zien dat sommige interventies meer helpen dan andere. Van belang lijkt te zijn dat de opvoeders model staan voor de *norm* die wordt uitgedragen. Er zal een soort van 'mission statement' moeten zijn in de organisatie (in dit geval de school), waaruit ondubbelzinnig blijkt waar men voor staat.
Vooroordelen leren we kinderen niet zomaar af door ze gelegenheid te bieden verschillen te ervaren, zoals bijvoorbeeld gebeurt in de zgn. 'vriendschapsschoolprojecten'. Het is vooral *de manier waarop we als opvoeders omgaan* met de reacties van de kinderen op de confrontatie met die 'anderen'.

De rol van de leerkracht

We kunnen twee manieren onderscheiden om kinderen op te voeden in het positief omgaan met verschillen. Door gerichte onderwijsactiviteiten (zoals in blok 6 van De Vreedzame School),

en door een dagelijkse praktijk te creëren waarin positief omgaan met verschillen de normaalste zaak van de wereld is. Een onopzettelijke manier van doen die gebruikelijk is op school: 'zo doen wij dat hier'. Een paar voorbeelden:

- jongens en meisjes zitten altijd om en om in de kring
- groepen zijn altijd met jongens en meisjes
- groepen zijn wisselend zodat je niet altijd met dezelfde kinderen samenwerkt
- er is aandacht voor hoogtijdagen die bij verschillende culturen horen
- er staat een bord bij de ingang met alle verjaardagen, bijzondere gebeurtenissen en hoogtijdagen van culturen die er op school zijn
- in de inrichting van het lokaal (afbeeldingen, posters, poppen, boeken) zijn de verschillende achtergronden van de kinderen of van onze samenleving terug te vinden (cultuur, huidskleur)
- bij probleemgedrag van klasgenoten tolerantie kunnen opbrengen voor overlast
- en medeverantwoordelijkheid nemen voor het oplossen van problemen die daarover ontstaan.

De rol die de leerkracht speelt is zoals altijd heel belangrijk. Hiervoor bespraken we al de noodzaak om als volwassene voortdurend stereotyperingen te corrigeren. Laat geen opmerking voorbijgaan die haaks staat op de doelen van dit blok!
Het is van belang als leerkracht model te staan (en als team). In dat verband is het goed om te kijken naar de verschillen binnen de eigen groep. Welke kinderen zijn in onze groep vertegenwoordigd (wel/geen handicap; etnische achtergrond; jongens/meisjes; dik/dun; groot/klein; oud/jong). Hoe tolerant bent u zelf als leerkracht eigenlijk als het gaat om verschillen tussen kinderen? Natuurlijk zijn er grenzen, maar moet altijd alles precies volgens een strikte lijn, of mogen kinderen daarvan afwijken?

Een paar aanbevelingen voor het eigen gedrag van de leerkracht passend bij dit blok:

- geef leerlingen enige keus in wat ze mogen doen; zorg dat er elke dag iets te kiezen valt
- zeg niet altijd nee als een kind vraagt of hij of zij iets op een andere manier mag doen
- zorg dat de verschillende achtergronden van de leerlingen of van onze samenleving terug te vinden zijn in het lokaal (cultuur, huidskleur)
- laat leerlingen over zichzelf vertellen: specifieke hobby maar ook allergie, handicap
- niet alle leerlingen hebben dezelfde behoeftes en dezelfde aanpak nodig; sommigen mogen iets wat een ander niet mag
- zorg dat leerlingen met speciale leerbehoeften of opvallend gedrag ook hun plek krijgen in de groep (tolerantie bij de andere leerlingen)
- geef leerlingen de gelegenheid om een bijdrage aan de klas te leveren die verschillen tussen kinderen benadrukt (een jongen die allerlei poppetjes uit verschillende landen verzamelde, werd uitgelachen; totdat hij zijn verzameling meenam naar de klas en er over vertelde)
- waardeer verschillen als u ze ziet: '*Ik vind het leuk om te zien hoe verschillend jullie er allemaal uitzien'*
- maar benadruk ook de overeenkomsten, met name tussen kinderen die op een bepaalde manier sterk van elkaar verschillen
- corrigeer kinderen of collega's als ze gedrag vertonen dat haaks staat op de doelen van dit blok (een andere leerling uitschelden voor 'Turk'); gebruik die momenten om het gewenste gedrag aan te leren
- wees u bewust van uw eigen oordelen en vooroordelen (bijvoorbeeld: over het milieu of gezin waar een leerling uitkomt; huidskleur in een tekening is niet altijd roze)
- wees u bewust van hoe verschillend u uw leerlingen behandelt; onderzoek uw eigen voorkeuren en vooroordelen; stel uzelf deze vragen:

  - *welke leerlingen lijken het meest op u? welke het minst?*
  - *welke leerlingen merkt u het meeste op? welke het minst?*
  - *welke leerling raakt u het meest aan? waarom? welke leerling nooit? waarom?*
  - *welke leerling is het meest anders dan andere?*
- onderzoek bij welke gezinnen u zich het meest betrokken voelt, en waardoor dat komt.
- zorg voor een gezamenlijk beleid en optreden als schoolteam
- geef leerlingen vaak de gelegenheid om elkaar te helpen of hulp aan elkaar te vragen.

De lessen van blok 6
De tweede manier om kinderen op te voeden in het positief omgaan met verschillen is door opzettelijke onderwijsactiviteiten te organiseren. De lessencyclus van blok 6 in dit programma is daarvoor een middel. Ieder leerjaar worden enkele weken besteed aan onderwijsactiviteiten die gaan over het leren ontdekken van verschillen en overeenkomsten, en over de wijze waarop we met die verschillen om kunnen gaan.

Coöperatief leren in blok 6
De Vreedzame School wil de klas een leefgemeenschap laten zijn waarin álle leerlingen met elkaar kunnen en willen samenwerken. Om dat samenwerken zodanig aan te leren dat alle leerlingen een gelijkwaardige inbreng hebben, is in het programma een zestal coöperatieve werkvormen opgenomen. Deze werkvormen zijn ontleend aan *Structureel Coöperatief Leren* (Kagan, 2010).

Woordenschat in blok 6
In dit blok worden de volgende woorden aangeboden:

Woordenschat blok 6	
buitensluiten	niet laten meedoen
binnensluiten	wel laten meedoen
de dader	iemand die iets gedaan heeft wat niet mag
het slachtoffer	iemand die iets onaangenaams is aangedaan
de levensbeschouwing	hoe je denkt dat het leven in elkaar zit. Wat belangrijk is, hoe je moet leven.

Eerder aangeboden woorden:

Woordenschat groep 6 – blok 6	
iets gemeen hebben	iets met iemand gemeenschappelijk hebben
gemeenschappelijk	iets met iemand gemeenschappelijk hebben, betekent dat je een zelfde eigenschap hebt
biografie	een beschrijving van het leven van iemand
de ja/nee-vraag	een vraag die je met ja of nee kunt beantwoorden
de praatvraag	een vraag waarop een langer antwoord dan ja of nee komt
doorvragen	doorvragen doe je als je iets meer te weten wilt komen

Woordenschat groep 5 – blok 6	
de overeenkomst	iets wat ongeveer hetzelfde is
het verschil	iets wat anders is
de ja/nee-vraag	een vraag die je met ja of nee kunt beantwoorden
de praatvraag	een vraag waarop een langer antwoord dan ja of nee komt
doorvragen	doorvragen doe je als je iets meer te weten wilt komen
het vooroordeel	als je al een mening hebt over iets of iemand zonder dat je weet hoe het echt is
het oordeel	als je ergens een oordeel over hebt, dan denk je daar op een bepaalde manier over

woordenschat groep 3 – blok 6	
de overeenkomst	iets wat ongeveer hetzelfde is
het verschil	iets wat anders is

Overzicht blok 6
We zijn allemaal anders
Binnensluiten en buitensluiten

Doel blok 6: *Een open houding bij de leerlingen ten aanzien van verschillen tussen mensen.*

Les 1	**Buitensluiten**
Leskern:	De leerlingen verkennen welke ervaringen zij hebben met buitensluiten en begrijpen waarom we aandacht besteden aan dit onderwerp.
Les 2	**Hoe gaan wij met elkaar om?**
Leskern:	De leerlingen ervaren hoe het deze week in de groep is gegaan met binnen- en buitensluiten. Er wordt een afspraak gemaakt voor het vervolg.
Les 3	**Wie zijn wij?**
Leskern:	De leerlingen leren hun klasgenoten nog beter kennen door op zoek te gaan naar overeenkomsten.
Les 4	**Voorbeelden van buiten (1)**
Leskern:	In deze les gaat het om diversiteit in uiterlijke verschijning. Leerlingen worden uitgenodigd zich in te leven in een kind dat in uiterlijke verschijning van hen verschilt (Kind met het syndroom van Down of een kind met een huidafwijking).
Les 5	**Voorbeelden van buiten (2)**
Leskern:	in deze les gaat het om diversiteit in seksuele geaardheid. Leerlingen worden uitgenodigd zich in te leven in een jongen die homoseksueel is.
Les 6	**Voorbeelden van buiten (3)**
Leskern:	In deze les gaat het om diversiteit in levensbeschouwing. Leerlingen vergelijken levensbeschouwingen waarmee ze bekend zijn binnen de klas met de levensbeschouwing van een kind uit een van de filmpjes behorend bij deze les. Ook denken ze na over binnen- en buitensluiten op grond van levensbeschouwing in Nederland.

Les 1 Buitensluiten

Doel blok 6:	Een open houding bij de leerlingen ten aanzien van verschillen tussen mensen.
Leskern:	Kinderen verkennen welke ervaringen zij hebben met buitensluiten en begrijpen waarom we aandacht besteden aan dit onderwerp
Woordenschat:	*buitensluiten, binnensluiten, de dader, het slachtoffer*
Materialen:	Agenda op bord Logo blok 6 Woordkaarten 'buitensluiten' en 'binnensluiten' De Vreedzame Schoolbal 'Brievenbus' voor het vervolg
Tijd:	45 minuten

Toelichting
In het lesprogramma van De Vreedzame School wordt in blok 6 (*We zijn allemaal anders*) van groep 1 tot en met 7 gedurende zes weken expliciet aandacht besteed aan het omgaan met diversiteit. Daarnaast wordt in het lesprogramma van groep 8 in blok 5 (*We dragen allemaal een steentje bij*) aandacht besteed aan de democratie, en komen zaken als de grondwet en grondrechten aan bod.
Aanvullend op het lesprogramma is dit materiaal voor blok 6 ontwikkeld: *We zijn allemaal anders*: *binnensluiten.* Voor kinderen is het van 'levensbelang' dat ze ervaren dat ze welkom zijn, erbij horen en dat ze invloed hebben op een positieve omgang met elkaar. School is hiertoe bij uitstek de democratische oefenplaats. In dit blok maken we specifiek gebruik van de ervaringen en kracht van kinderen: we stimuleren hen zich open te durven stellen en hun verantwoordelijkheid te nemen voor elkaar. Om zodoende bij te dragen aan een Vreedzame klas met sociale veiligheid voor iedereen. Deze lessen kunnen ertoe bijdragen dat leerlingen meer inzicht krijgen in situaties en ervaren hoe ze daarmee op een positieve manier om kunnen gaan. In die zin zijn het een soort van 'levenslessen'. Het helpt als u daarbij de verbinding maakt met de dagelijkse praktijk in klas en school. Daar ligt uw invloed om de verdraagzaamheid van leerlingen te doen groeien, hoe weerbarstig dit soms kan lijken.
Dit blok kan voor groep 7 of groep 8 als vervanging dienen van blok 6 van het lesprogramma De Vreedzame School. Dit blok bestaat uit zes lessen.

Voorbereiding
Leerkracht:
- Ook in dit blok wordt gebruik gemaakt van de afsprakenposter 'Zo doen wij het in onze groep' (blok 1 van De Vreedzame School). Zorg ervoor dat de afsprakenposter goed zichtbaar is in de klas. Indien u geen afsprakenposter heeft, kunt u de omgangsafspraken bij les 1 met de leerlingen bespreken en op een flap schrijven (zie blok 1 van De

Vreedzame School). Corrigeer waar nodig gedrag dat niet in overeenstemming is met de uitgangspunten van De Vreedzame School.

- Bereid dit blok goed voor, niet alleen wat betreft de werkvormen, maar bezin u ook op het klimaat in de klas en wat uw bedoeling is met deze lessen. Laat bijvoorbeeld vooraf uw gedachten gaan over uw groep: wat speelt er volgens u in de groep? Hoe gaan ze met elkaar om? Of met anderen? Is het voor iedereen veilig om naar school te gaan en prettig om in deze klas te zitten? Wat ervaren uw leerlingen zoal op het gebied van 'erbij horen' of buitensluiten, pesten en discriminatie?
- Bedenk een aantal eigen voorbeelden die u kunt gebruiken in deze les, waarbij u zelf heeft buitengesloten en buitengesloten werd. Kies voorbeelden die herkenbaar zijn voor de kinderen en ook dat voor hen 'te verdragen is'. Indien uzelf heftige ervaringen heeft meegemaakt op het gebied van buitensluiten, kunt u mogelijk steun vinden bij een collega of de schoolleiding, hoe hiermee om te gaan. U kunt er dan ook voor kiezen om een voorbeeld van een ander in te brengen, dat u heeft gehoord. Of een ander voorbeeld uit uw leven, waarbij buitensluiten een minder heftige ervaring opriep.
- Bedenk hoe u in dit blok de Binnenkomers en Afsluiters wilt organiseren, zodat de leerlingen die zelf verzorgen. U kunt een intekenlijst ophangen of per les vragen wie de volgende les de Binnenkomer en de Afsluiter willen verzorgen. Leerlingen kunnen gebruik maken van de lijst Binnenkomers en Afsluiters uit de lesmap van De Vreedzame School. Of zelf een idee bedenken.
- Tijdens de les introduceert u **de brievenbus,** waarin leerlingen briefjes kunnen doen waarop ze hun ervaringen met binnen- en buitensluiten hebben geschreven. De brievenbus kan een koektrommel zijn of van een schoenendoos gemaakt worden door een aantal kinderen.
- Het heeft de voorkeur om deze lessen in de kring te doen (j/m door elkaar).

Voorgestelde lesopbouw

Hieronder vindt u een voorstel voor de agenda. Voel u vrij om hiervan af te wijken indien de situatie of uw groep daartoe aanleiding geeft.

Agenda

- Binnenkomer
- Wat gaan we leren?
- Buitensluiten
- Wat hebben we geleerd?
- Afsluiter

---

5 minuten

Binnenkomer

Bekijk de Lijst met Binnenkomers en Afsluiters. Kies er een van of kies onderstaand voorstel.

Geef de klap door

Vertel en demonstreer de bedoeling:

1. 'Steek je linkerhand naar links, met je handpalm naar boven'.
2. 'Leg je rechterhand met je handpalm naar boven, in de linkerhand van je buurvrouw/buurman. Gelukt?' De rechterhanden liggen dus bovenop de linkerhanden van de buren.
3. 'Ik ga nu een klap doorgeven.' Sla met uw rechterhand zacht op de rechterhand van uw linkerbuur. Vraag uw linkerbuur de klap door te geven. Enzovoort, tot de kring rond.

4. Probeer nu zo snel mogelijk de klap door te geven, met de klok mee (naar links).
5. Geef de groep een opsteker op hoe ze met elkaar omgaan of corrigeer waar nodig gedrag dat haaks staat op de doelen van het programma. Maak hierbij gebruik van de afsprakenposter

Variatie:

- Nu de andere kant op: naar rechts (dan eerst: rechterhand uitsteken, linkerhand in rechterhand buurvrouw/buurman)

5 minuten

Wat gaan we leren?

Vertel de leerlingen dat jullie vandaag met een nieuw blok van De Vreedzame School gaan starten.
Laat het logo van blok 6 zien. Blok 6 gaat over het omgaan met verschillen: *We zijn allemaal anders.* Vaak gaat het goed in de omgang met elkaar. Maar er zijn ook situaties waarbij het niet goed gaat. Dat mensen worden buitengesloten, gepest of gediscrimineerd.
Vertel dat we vandaag gaan praten over eigen ervaringen met buitensluiten. Bespreek dat u dit graag wilt op een Vreedzame manier, maak daarbij gebruik van de afsprakenposter of maak zo nodig ter plekke omgangsafspraken met de groep en schrijf die op een flap.

25 minuten

Buitensluiten

1. Vertel een eigen voorbeeld waarbij u zelf buitengesloten werd of zelf heeft buitengesloten:
   - wanneer was het?
   - wat was de context: waar, wie waren betrokken?
   - wat gebeurde er? Wat was de reactie van anderen?
   - vertel vooral over uw gevoel en mogelijke gevoelens van anderen
   - als u erop terugkijkt, wat hielp en wat had u anders gewild?
   - wat maakt dat u er nu goed mee om kunt gaan?

   buitensluiten
   niet laten meedoen

   Neem de tijd om uw ervaring te vertellen. Geef leerlingen de gelegenheid te reageren en nodig hen uit om vragen te stellen aan u.
   U kunt ook zelf vragen stellen aan de leerlingen, bijvoorbeeld of ze het herkennen, wat ze ervan vinden, of ze een idee hebben hoe dit anders had gekund.
   U kunt ook vertellen hoe u het vond om dit verhaal te vertellen.
   Benadruk dat het er niet om gaat wie schuldig is of niet, maar dat we kunnen leren van elkaars ervaringen. En geef de klas een opsteker als ze oor hebben voor u.

2. Vraag leerlingen een aantal voorbeelden te geven van wat ze zelf meemaken op het gebied van buitensluiten. Maak het voldoende concreet voor de leerlingen: bijvoorbeeld op school, in de klas, buiten, bij sport, thuis. Bedank kinderen voor voorbeelden, ga er nog niet op in en leg uit dat iedereen zo de gelegenheid krijgt een verhaal te vertellen.

3. Vertel dat u nu eerst een ervaringsoefening wilt doen.
   Splits de kring in tweeën, zorg voor een even aantal. Bij een oneven aantal een drietal. U kunt zodoende observeren en waar nodig ondersteunen:
   - Laat het ene deel van de kring in een rechte rij gaan staan. De andere helft er tegenover. Zorg dat iedere leerling iemand tegenover zich heeft staan.
   - Laat de leerlingen van een van de rijen op de gang gaan staan.
   - U geeft de leerlingen die in de klas blijven de volgende opdracht:

'Straks komt degene die nu op de gang staat naar je toe gelopen om je te begroeten. Dan wijs je de begroeting af. '
Doe dit eventueel voor door u af te wenden of uw rechterhand op uw rug te leggen. Vertel dat u daarna zal vragen hoe ze dit ervaren hebben.

- Vervolgens geeft u de volgende instructie aan de leerlingen op de gang:
  Straks loop je naar degene waar je net tegenover stond en je geeft hem of haar een hand, je begroet hem of haar vriendelijk op jouw manier.
- Laat de leerlingen naar binnen gaan en volg wat er gebeurt.
- Laat na de afwijzing van de begroeting een paar leerlingen vertellen hoe ze dit ervaren hebben.
  Laat eerst de leerlingen aan het woord die afgewezen werden. Vraag ook de ervaring van de leerlingen die afwezen. Hoe was dit om te doen?
  Laat eventueel een paar leerlingen voordoen hoe ze op hun manier afgewezen hebben.
- Herhaal deze oefening door de andere rij naar de gang te sturen.
  Hoewel het nu voor de leerlingen bekend is wat er gaat gebeuren, is het toch goed om alle leerlingen mee te laten maken hoe het is om afgewezen te worden of om af te wijzen.
- Vraag na afloop opnieuw naar de ervaringen.
- Vraag tot slot of de leerlingen het doel van de oefening begrijpen. Waarom hebben we dit gedaan? (Ervaren hoe het voelt om afgewezen te worden)

4. Vertel dat de leerlingen elkaar zo in tweetallen over eigen ervaringen gaan vertellen, waarbij ze werden buitengesloten of zelf buitensloten. Bedenk met de leerlingen een aantal vragen die ze elkaar zo kunnen stellen tijdens de gesprekken, ook om door te vragen. Schrijf die vragen op een bord of flap (zichtbaar).

5. Maak tweetallen en laat die naast elkaar in de kring zitten. Bij oneven aantal: 1 drietal.

6. Vraag de leerlingen een eigen voorbeeld te bedenken waarbij ze werden buitengesloten. Geef de leerlingen denktijd, een halve minuut kan volstaan.

7. Maak alle leerlingen actief door gebruik te maken van de coöperatieve werkvorm *TweeGesprek Op Tijd*: op uw teken om de beurt vertellen en luisteren. Geef de leerlingen een opsteker als ze bijvoorbeeld zichtbaar oor hebben voor elkaar. U kunt ook aan de leerlingen vragen hoe ze het vinden om deze verhalen met elkaar te bespreken.

8. Pak de Vreedzame School-bal erbij. Laat de bal rondgaan en nodig kinderen uit hun verhaal te vertellen. U kunt vooraf aangeven dat mogelijk niet iedereen aan de beurt komt. Spreek af dat de komende week ook andere kinderen hun verhaal mogen vertellen. Geef de leerlingen de gelegenheid te reageren op elkaar, bewaak daarbij wel het Vreedzame klimaat.
   Tips:
   - focus op beleving en minder op feiten
   - soms kan het buitensluiten zich in de klas hebben voorgedaan, soms in eerdere leerjaren. Kinderen willen dan soms weten wie de dader was. Benadruk dat het daar nu niet om gaat, we zijn niet op zoek naar schuldigen. We zijn ervaringen aan het delen om na te gaan hoe we hiermee om willen gaan als groep. Maar het kan dus voorkomen dat het horen van een verhaal van een klasgenoot schuldgevoelens worden opgeroepen. Sta hierbij dan

dader
iemand die iets gedaan heeft wat niet mag

bij stil. Kinderen realiseren zich hierdoor welke impact het buitensluiten heeft gehad op hun klasgenoot.
- neem de betrokkenheid als graadmeter: over het algemeen hebben kinderen echt oor voor elkaar als wezenlijke dingen worden besproken. U kunt indien gewenst de Binnenkomer ook een keer doen als energizer tussendoor
- stimuleer het gesprek, bijvoorbeeld:
  - bedanken voor bijdragen
  - aangeven dat het om nare ervaringen kan gaan en dat het dapper is daarover te praten
  - doorvragen: gevoelens en wat maakt dat het kind er nu mee om kan gaan?
  - doorvragen: hoe heeft het kind gereageerd op het buitengesloten worden?
  - een vraag te stellen aan de rest van de klas
  - erkennen: van gevoelens en bijvoorbeeld dat het soms ook best moeilijk kan zijn om niet buiten te sluiten.

9. Trek met de leerlingen conclusies:
   - Maak gebruik van de Vreedzame School bal en laat leerlingen een paar conclusies trekken.
   - Vat samen:

We hebben allemaal ervaringen met buitensluiten en buitengesloten worden. Soms zijn we slachtoffer en soms zijn we dader. Soms doe je dingen expres en het kan ook zijn dat het per ongeluk ging, bijvoorbeeld doordat je niet door had wat het effect op de ander was. Om een Vreedzame klas en school te zijn is belangrijk dat iedereen zich welkom voelt en dat we dus 'binnensluiten', in plaats van buitensluiten. Iedereen heeft het nodig om erbij te horen.

slachtoffer
iemand die iets onaangenaams is aangedaan

Maak hierbij gebruik van de woordkaarten 'binnensluiten' en 'buitensluiten': hang ze op in de klas en vraag de leerlingen de komende week op te letten en te bespreken, wanneer er wordt binnen- of buitengesloten.
Maak ook de koppeling met de Grondwet van de school: 'we horen bij elkaar' in plaats van buitensluiten.

binnensluiten
wel laten meedoen

Introduceer de 'brievenbus' (bakje), waar leerlingen een briefje in kunnen doen als ze deze week een ervaring hebben met binnen- en buitensluiten. Spreek af dat u dagelijks de brievenbus leegt en met de betreffende leerling contact heeft over de ervaring. Stimuleer kinderen door de week heen hun ervaringen te delen met de groep.

10. Onderzoek samen met de leerlingen hoe 'binnensluiten' en 'buitensluiten' er non-verbaal uit kan zien. Vraag bijvoorbeeld de hele klas 'buitensluiten' en vervolgens 'binnensluiten' uit te beelden aan de hand van de voorbeelden zoals:
    - als er een nieuw kind in de klas komt
    - als iemand mee wil doen met een spelletje op het schoolplein
    - als we tweetallen maken in de klas
    - als je een aantal klasgenoten uitnodigt voor een feestje.

Benadruk de verschillen, niet alleen wat u non-verbaal ziet, maar vooral ook hoe het overkomt.

Geef een opsteker als het u opvalt hoe goed leerlingen in staat zijn om te schakelen naar 'binnensluiten'.

5 minuten
Wat hebben we geleerd?
Vraag de leerlingen bijvoorbeeld wat ze van deze les het belangrijkste vonden.

5 minuten
Afsluiter
Bekijk de Lijst met Binnenkomers en Afsluiters. Kies er een van of kies onderstaand voorstel.
Geef de klap door
Doe zoals beschreven bij de Binnenkomer maar dan met de ogen dicht.

Na de les

Hieronder vindt u de activiteiten waarmee u kennis en vaardigheden uit deze les in de praktijk brengt.

Leerkracht:

- **Besteed gedurende de week aandacht aan 'binnensluiten' en 'buitensluiten'.**
- **Nodig leerlingen uit te vertellen over hun ervaringen.**
- **Stimuleer leerlingen elkaar vragen te stellen om elkaars verschillen en overeenkomsten te leren kennen.**
- **Waardeer verschillen en overeenkomsten tussen mensen. Ook tussen leerlingen en tussen leerlingen en uzelf.**
- **Zorg dat de kring en groepjes wisselend worden samengesteld (bv j/m en verschillende culturen door elkaar).**
- **Wees u bewust van uw eigen binnen- en buitensluiten.**
- **Corrigeer leerlingen en collega's als ze gedrag vertonen dat haaks staat op de doelen van dit blok, gebruik die momenten om gewenst gedrag onder de aandacht te brengen.**

Woordmuur
De woorden die na deze les opgehangen kunnen worden zijn:

buitensluiten niet laten meedoen	**binnensluiten** wel laten meedoen	**dader** emand die iets gedaan heeft wat niet mag	**slachtoffer** iemand die iets onaangenaams is aangedaan

We zijn allemaal anders

Les 2 Hoe gaan wij met elkaar om?

Doel blok 6:	Een open houding bij de leerlingen ten aanzien van verschillen tussen mensen.
Leskern:	De leerlingen ervaren hoe het deze week in de groep is gegaan met binnen- en buitensluiten. Er wordt een afspraak gemaakt voor het vervolg.
Woordenschat:	*buitensluiten, binnensluiten*
Materialen:	Agenda op bord Logo blok 6 Woordkaarten 'buitensluiten' en 'binnensluiten' De Vreedzame Schoolbal Tip: 'brievenbusje' voor het vervolg Voor iedere leerling: Een potlood of pen Een klein blaadje
Tijd:	45 minuten

Voorbereiding
Leerkracht:

- Ook in dit blok wordt gebruik gemaakt van de afsprakenposter 'Zo doen wij het in onze groep' (blok 1 van De Vreedzame School). Zorg ervoor dat de afsprakenposter goed zichtbaar is in de klas. Indien u geen afsprakenposter heeft, kunt u de omgangsafspraken bij les 1 met de leerlingen bespreken en op een flap schrijven (zie blok 1 van De Vreedzame School). Corrigeer waar nodig gedrag dat niet in overeenstemming is met de uitgangspunten van De Vreedzame School.
- Bereid dit blok goed voor, niet alleen wat betreft de werkvormen, maar bezin u ook op het klimaat in de klas en wat uw bedoeling is met deze lessen. Laat bijvoorbeeld vooraf uw gedachten gaan over uw groep: wat speelt er volgens u in de groep? Hoe gaan ze met elkaar om? Of met anderen? Is het voor iedereen veilig om naar school te gaan en prettig om in deze klas te zitten? Wat ervaren uw leerlingen zoal op het gebied van 'erbij horen' of buitensluiten, pesten en discriminatie?
- Ga na wie de Binnenkomer en Afsluiter vandaag leiden en of de materialen daarvoor aanwezig zijn. Of bereid zelf voor.
- Bereid een ervaringsoefening voor, zoals Kraak de code of Chinees rekenen. Zie de lesbeschrijving hieronder.
- Bedenk of/hoe u de komende week een brievenbusje wilt gebruiken voor de ervaringen met binnen- en buitensluiten.
- Het heeft de voorkeur om deze lessen in de kring te doen (j/m door elkaar).

Voorgestelde lesopbouw
Hieronder vindt u een voorstel voor de agenda. Voel u vrij om hiervan af te wijken indien de situatie of de groep daartoe aanleiding geeft.
Agenda

- Binnenkomer
- Wat gaan we leren?
- Kraak de code
- Onze groep: binnen- en buitensluiten
- Wat hebben we geleerd?
- Afsluiter

---

5 minuten
Binnenkomer
Geef de leerlingen die vandaag de Binnenkomer leiden daartoe de gelegenheid.
Indien er geen Binnenkomer is voorbereid kunt u onderstaande Binnenkomer doen met de groep.
Ik ben….en ik hou van….
Pak de Vreedzame School-bal en demonstreer de bedoeling: zeg uw naam en iets wat u leuk vindt om te doen: *Ik ben…en ik hou van…….* Geef de bal aan de leerling naast u en nodig uit hetzelfde te doen. Ga door tot iedereen de kans heeft gehad om de beurt te krijgen.

5 minuten
Wat gaan we leren?
Vertel dat we vandaag als vervolg op de vorige les verder gaan met binnen- en buitensluiten. We gaan een oefening doen en evalueren hoe het in onze klas gaat.
Ga na of er nog leerlingen zijn die iets willen bespreken of vragen.

10 minuten
Kraak de code
Mogelijk kennen de leerlingen deze werkvorm of varianten daarvan. Bijvoorbeeld de binnenkomer 'Code ontdekken' uit de map Werken aan sociale veiligheid van De Vreedzame School (groep 7, les 9). Vandaag is deze werkvorm bedoeld als ervaringsoefening gericht op binnen- en buitensluiten.

Vertel aan de klas dat u een experiment wilt doen: de klas gaat met elkaar in gesprek, een paar leerlingen gaan even naar de gang en proberen als ze weer in de klas komen mee te doen met het gesprek:

- Vraag welke leerlingen de gang op willen. Kies drie leerlingen en let er bij uw keuze op dat het leerlingen zijn die sociaal gezien goed liggen in de groep.
- Spreek met de leerlingen die de gang op gaan af waar ze op u wachten en vertel dat u na uitleg aan de groep naar ze toekomt.
- Vertel aan de groep: jullie gaan zo met elkaar praten (over hobby's, sport, iets anders waar de leerlingen graag over praten). Jullie klasgenoten die nu nog op de gang staan komen zo binnen. Ze proberen mee te doen met het gesprek. Maar….dat gaat niet zomaar! Jullie laten ze alleen meedoen met het gesprek als ze jullie code gebruiken.

De code is de afspraak die jullie zo samen maken. Bijvoorbeeld (demonstreer): stel je voor dat jullie code is dat als je begint met praten, dat je dan met een hand een van je benen aanraakt. Dan praat je alleen maar terug als iemand dat dus doet. Heeft iemand geen hand op zijn/haar been, dan negeer je die persoon. Jullie houden je zelf ook aan de code: dus jullie mogen ook pas terugpraten tegen elkaar als de ander de code gebruikt. Gebruik de code niet al te opvallend.
Als een van de kinderen die nu op gang staat de code toepast (ook al hebben ze het misschien zelf niet door) mag je dus terugpraten tegen die persoon. Anders niet. Dat kan een poosje ongemakkelijk of misschien zelfs vervelend voelen. Maar na enige tijd stoppen we de oefening. En als je eerder wilt stoppen mag dat, ga dan even aan de kant staan zodat de rest door kan gaan.
Spreek nu met de klas de code af en oefen die even. Voorbeelden van codes:

- als je begint met praten raakt je hand een van je benen aan
- je zit even aan je haar voor je begint te praten
- je zit op ooghoogte en maakt oogcontact
- je voeten zijn gekruist
- je hebt een voorwerp vast (pen, papier, ring, maakt niet uit)
- je begint een gesprek met een vraag
- als je begint met praten noem je eerst de naam van de persoon waar je tegen praat.

Vraag de leerlingen te beginnen terwijl u hun klasgenoten ophaalt.

U kunt er ook voor kiezen om dit in kleine groepjes van 4 kinderen te laten doen.
De drie kinderen die op de gang zijn geweest gaan dan langs de verschillende groepjes en proberen aan te sluiten bij een groepje waarin de kinderen met elkaar staan te praten. Op deze manier kunnen kinderen in de groepjes ook non-verbaal buitensluiten door zich af te wenden van de leerling die mee wil praten.

U kunt er ook voor kiezen om twee kinderen het gedrag te laten observeren dat gebruikt wordt om een ander buiten te sluiten en het gedrag dat de kinderen inzetten om de code te kraken. Na de oefening kunnen zij hun observaties terug geven aan de groep.

Geef een korte uitleg aan de leerlingen op de gang:

- jullie gaan zo de klas binnen, jullie klasgenoten zijn met elkaar aan het praten. Probeer mee te doen met een gesprek, maakt niet uit met wie. Maar let op: meepraten gaat niet zomaar… De klas heeft met elkaar daar iets over afgesproken: een code. Als je die code toepast (ook al heb je dat misschien niet door) zullen ze terugpraten. En anders niet. Dat kan een poosje ongemakkelijk voelen, misschien zelfs vervelend. Maar na enige tijd stoppen we de oefening. En als je eerder wilt stoppen mag dat, ga dan even aan de kant staan zodat de rest door kan gaan.
- jullie mogen overleggen met elkaar. 1 ding: als je de code hebt ontdekt, mag je 'm niet verklappen aan de anderen. Je kan wel meedoen met het gesprek met de klas.
- ga na hoe de leerlingen het vinden om dit uit te proberen.

Doe het experiment en observeer wat er gebeurt. Grijp niet te snel in, behalve als u meent dat de veiligheid van een of meerdere leerlingen echt in het geding is.

Nagesprek:

- Geef eerst de leerlingen die naar de gang gingen de gelegenheid om te vertellen
- Ga ook na hoe het voor leerlingen was om hun klasgenoten te negeren
- Tips:

U kunt de leerlingen in tweetallen laten bespreken en vervolgens plenair.

Vragen voor het nagesprek:

- Hoe voelde het om deze oefening te doen? Vraag door op de gevoelens, ook waardoor een gevoel ontstond. Bleef het gevoel hetzelfde? Of werd het bijvoorbeeld sterker of kwam er een ander gevoel voor in de plaats?
- Wat gebeurde er nu eigenlijk?
  Bedank leerlingen voor hun inbreng. Toon begrip en waardering als ze zich open stellen en benut ook de kans om de groep een opsteker te geven als ze 'oor en hart hebben voor elkaar'.
- Benut tijdens het nagesprek kansen waarbij u het volgende aan de orde kunt stellen: buitensluiten, erbij (willen) horen, open staan voor anderen of afwijzen.

Doe indien gewenst een tweede ronde Kraak de code (of op een ander moment), mogelijk komt het de eerste keer minder uit de verf of willen meerdere leerlingen ervaren hoe het is als ze niet kunnen aanhaken in een gesprek.

Variatie:
Er zijn meerdere werkvormen gebaseerd op het kraken van een code, waardoor je je groep ervaring op kunt laten doen hoe het is als klasgenoten (tijdelijk) het niet begrijpen, niet mee kunnen doen en zodoende als het ware 'buitengesloten worden'.
Bijvoorbeeld:
Chinees rekenen:
Bereid voor met een paar leerlingen, ze worden bij het complot betrokken (kies juist leerlingen van verschillend rekenniveau). Het meest werkzaam is het als de rest van de groep niet weet dat een paar van hun klasgenoten bij een complot betrokken zijn. In dat geval bereidt u 'in het geheim' deze oefening voor. U heeft voor deze oefening een soort van stokjes of sateprikkers nodig, ongeveer 10 stuks:

- u start met een verhaaltje over dat er een nieuwe, zeer uitdagende manier van rekenen is, waarbij jullie je afvragen of de groep dat kan
- leg vervolgens een figuur op de tafel met potloden of sateprikkers, bijvoorbeeld een ster. Die potloden of sateprikkers zijn alleen maar om de aandacht af t leiden. De aandacht van de leerlingen zal daardoor gericht zijn op de potloden in plaats van op uw handen
- als een figuur is gelegd, legt u onopvallend een aantal vingers op uw arm of tafel. Dat aantal vingers, geeft aan welk getal het figuur moet voorstellen
- u vraagt aan de groep welk getal ze denken dat u heeft neergelegd
- laat eerst een paar leerlingen raden, voor een van uw compagnons het goede getal zegt. De klas kan nog denken dat het toeval is
- herhaal dit een aantal keer, varieer in de figuren. Dat hoeft niet heel uitgebreid: alleen al een potlood meer of minder kan leerlingen op een dwaalspoor zetten. U kunt ook leerlingen vragen een figuur neer te leggen en aan te laten geven welk getal ze denken dat het is. Zo ook uw compagnons: die hebben het dan wel goed!
- grijp niet te snel in, er mag best enige frustratie ontstaan. Natuurlijk wel ingrijpen indien de veiligheid van een of meerdere leerlingen in het geding is of gedrag plaatsvindt dat haaks staat op De Vreedzame School.

Bespreek dergelijke oefeningen altijd na, aan de hand van vragen zoals bij de nabespreking van Kraak de code beschreven staan.

15 minuten

Onze groep: binnen- en buitensluiten

- Vertel: we gaan evalueren hoe het deze week in onze klas is gegaan met binnen- en buitensluiten. We beginnen met een barometer.
- Geef iedereen een blaadje en de volgende opdracht, ieder voor zichzelf in stilte: bedenk een cijfer tussen 1 en 10 (van laag naar hoog). Dat cijfer staat voor hoe wij deze week zijn omgegaan met binnensluiten in plaats van buiten te sluiten? Schrijf dat cijfer op je blaadje. Bedenk ook waarom je dat cijfer hebt gekozen (argument of voorbeeld). Schrijf dat ook op.
- Laat leerlingen kort in tweetallen bespreken welk cijfer ze hebben gekozen en wat maakt dat ze dat cijfer hebben gekozen.
- Indien u de brievenbus gebruikt kunnen leerlingen wellicht over een ervaring vertellen die ze in de brievenbus hebben gedaan.
- Teken op het bord een barometer van 1 tot en met 10:

- Inventariseer welke cijfers de leerlingen hebben toegekend. Doe dat door leerlingen om de beurt hun cijfer te laten noemen. Schrijf mee op het bord: een kruisje onder het gekozen cijfer. Of noem een cijfer en vraag de leerlingen die dat cijfer hebben te gaan staan. Noteer vervolgens het aantal kruisjes op het bord onder het cijfer.
- Bespreek wat opvalt, vraag door naar argumenten en voorbeelden. Nodig leerlingen uit ervaringen te vertellen.
- Stel vragen als:
  - Wat maakt dat we al een 7 scoren? Waar zijn we al tevreden over?
  - Waarom is het nog geen 8 of 9?
  - Wat moeten we nu doen om er een 8 van te maken?
  - Valt er een afspraak over te maken met elkaar?
- Maak zo nodig gebruik van de woordkaarten binnen- en buitensluiten.
- Geef opstekers waar mogelijk, bijvoorbeeld als een leerling durft te vertellen en klasgenoten daar respectvol mee om gaan.
- Bespreek wat het aandachtspunt is voor de komende week op het gebied van binnen- en buitensluiten. Schrijf dat aandachtspunt op het bord (op een plek waar het de hele week zichtbaar blijft). Let op: het kan gaan om situaties in de klas, school, op het plein, in de pauze, bij gym, net na schooltijd, etc.
- Tip:
  Maak bij het vergroten van binnensluiten en het verminderen van buitensluiten gebruik van interventies uit De Vreedzame School, zoals de oplossingsgerichte pestaanpak (zie blok 1 en de map 'Werken aan sociale veiligheid' van De Vreedzame School). En het A-team uit blok 4 van groep 7.
- Spreek tot slot met uw groep af wanneer dat ook deze week weer gebruik gemaakt kan worden van de 'brievenbus' en dat ze volgende week weer gaan bespreken hoe het gaat.

- Vat samen:

Dit blok gaat over het omgaan met verschillen tussen mensen. We willen op onze school niemand buitensluiten. Zodat iedereen zich veilig en welkom voelt op school.

5 minuten
Wat hebben we geleerd?
Vraag de leerlingen bijvoorbeeld wat ze van deze les vonden.

5 minuten
Afsluiter
Geef de leerlingen die vandaag de Afsluiter leiden daartoe de gelegenheid.
Indien er geen Afsluiter is voorbereid kunt u onderstaande Binnenkomer doen met de groep.
Alle vliegtuigen vliegen
Als u zegt *alle vliegtuigen vliegen* fladderen alle leerlingen met hun armen, alsof ze zelf vliegen. U noemt steeds een andere zin, maar in plaats van vliegtuigen zegt u steeds iets anders. Bijvoorbeeld vogels, olifanten, auto's, papegaaien, boeken, bladeren, parkieten, lantaarnpalen. Als het betreffende woord kan vliegen, fladderen de leerlingen met hun armen. Als de zin niet klopt, houden ze hun armen stil. Door het tempo op te voeren kan het op een grappige manier hilarisch zijn. Leerlingen kunnen zelf ook zinnen bedenken.

Na de les

Hieronder vindt u de activiteiten waarmee u kennis en vaardigheden uit deze les in de praktijk brengt.

Leerkracht:

- **Besteed gedurende de week aandacht aan 'binnensluiten' en 'buitensluiten'.**
- **Nodig leerlingen uit te vertellen over hun ervaringen.**
- **Stimuleer leerlingen elkaar vragen te stellen om elkaars verschillen en overeenkomsten te leren kennen.**
- **Waardeer verschillen en overeenkomsten tussen mensen. Ook tussen leerlingen en tussen leerlingen en uzelf.**
- **Zorg dat de kring en groepjes wisselend worden samengesteld (bv j/m en verschillende culturen door elkaar).**
- **Wees u bewust van uw eigen binnen- en buitensluiten.**
- **Corrigeer leerlingen en collega's als ze gedrag vertonen dat haaks staat op de doelen van dit blok, gebruik die momenten om gewenst gedrag onder de aandacht te brengen.**

Woordmuur
De woorden die na deze les opgehangen kunnen worden zijn:

buitensluiten
niet laten meedoen

binnensluiten
wel laten meedoen

dader
iemand die iets gedaan heeft wat niet mag

slachtoffer
iemand die iets onaangenaams is aangedaan

Les 3 Wie zijn wij?

Doel blok nr 6: Een open houding bij de leerlingen ten aanzien van verschillen tussen mensen.

Leskern: De leerlingen leren klasgenoten nog beter kennen door op zoek te gaan naar overeenkomsten.

Woordenschat: *buitensluiten, binnensluiten*

Materialen: Agenda op bord
Logo blok 6
Woordkaarten 'buitensluiten' en 'binnensluiten'
De Vreedzame Schoolbal
Tip: 'brievenbusje' voor het vervolg
Voor iedere leerling:
Een potlood of pen
Een klein blaadje

Tijd: 45 minuten

Voorbereiding
Leerkracht:

- Ook in dit blok wordt gebruik gemaakt van de afsprakenposter 'Zo doen wij het in onze groep' (blok 1 van De Vreedzame School). Zorg ervoor dat de afsprakenposter goed zichtbaar is in de klas. Indien u geen afsprakenposter heeft, kunt u de omgangsafspraken bij les 1 met de leerlingen bespreken en op een flap schrijven (zie blok 1 van De Vreedzame School). Corrigeer waar nodig gedrag dat niet in overeenstemming is met de uitgangspunten van De Vreedzame School.
- Bereid dit blok goed voor, niet alleen wat betreft de werkvormen, maar bezin u ook op het klimaat in de klas en wat uw bedoeling is met deze lessen. Laat bijvoorbeeld vooraf uw gedachten gaan over uw groep: wat speelt er volgens u in de groep? Hoe gaan ze met elkaar om? Of met anderen? Is het voor iedereen veilig om naar school te gaan en prettig om in deze klas te zitten? Wat ervaren uw leerlingen zoal op het gebied van 'erbij horen' of buitensluiten, pesten en discriminatie?
- Ga na wie de Binnenkomer en Afsluiter vandaag leiden en of de materialen daarvoor aanwezig zijn. Of bereid zelf voor.
- Bedenk of/hoe u de komende week een brievenbusje wilt gebruiken voor de ervaringen met binnen- en buitensluiten.
- Het heeft de voorkeur om deze lessen in de kring te doen (j/m door elkaar). Deze les bestaat voor een groot deel uit groepswerk. U kunt ervoor kiezen om de Binnenkomer staand in een kring te doen. En dan pas bij de klassikale barometer in de kring te gaan zitten. Denk vooraf aan de les na over de samenstelling van de groepjes.

Voorgestelde lesopbouw
Hieronder vindt u een voorstel voor de agenda. Voel u vrij om hiervan af te wijken indien de situatie of uw groep daartoe aanleiding geeft.
Agenda

- Binnenkomer
- Wat gaan we leren?
- Op zoek naar overeenkomsten
- De brievenbus: Ervaringen delen met binnen- en buitensluiten
- Wat hebben we geleerd?
- Afsluiter

---

5 minuten
Binnenkomer
Geef de leerlingen die vandaag de Binnenkomer leiden daartoe de gelegenheid Vraag tot slot wie een opsteker (compliment) heeft voor de klasgenoten die de Binnenkomer hebben geleid.
Indien er geen Binnenkomer is voorbereid kunt u onderstaand voorstel doen met de groep.
Aaarrhhh!
De leerlingen staan in de kring. Om de beurt stapt iemand naar voren en die roept een kreet of doet iets met zijn lichaam. De rest van de leerlingen doet dat na.

5 minuten
Wat gaan we leren?
Vertel dat we elkaar deze les nog beter gaan leren kennen. En van daaruit een volgende stap maken om buitensluiten te verminderen, in de klas en in de school.
Misschien wil iemand iets vragen of vertellen?

10 minuten
Op zoek naar overeenkomsten

- Vertel: voor het goed omgaan met verschillen, is het belangrijk dat we elkaar beter (willen) leren kennen. We gaan dat doen door op zoek te gaan naar overeenkomsten.
- We gaan 'Fun, Food, Family' spelen: je gaat met een paar klasgenoten op zoek naar overeenkomsten op het gebied van hobby's (wat doe je graag?), eten (wat eet/maak je graag? Of juist niet?) en familie (wat vind je leuk/niet zo leuk aan je familie? Met wie woon je in een huis?). Je mag ook kiezen voor een van de drie onderwerpen. Of twee. Wees nieuwsgierig, vertel elkaar om de beurt een beetje een soort van verhaaltjes.
  Demonstreer de bedoeling over een van de onderwerpen.
  Zeg tot slot: straks vertelt ieder groepje een overeenkomst aan de hele klas.
- Verdeel de klas in viertallen: gemixte groepen van leerlingen die elkaar minder uit zichzelf opzoeken. Let op: ook het volgende lesonderdeel doen de leerlingen in deze subgroep.
- Laat de leerlingen een aantal minuten met elkaar in gesprek gaan over overeenkomsten. Loop rond en geef opstekers over hoe ze met elkaar omgaan. Corrigeer gedrag indien nodig.
- Vertel de volgende stap aan de klas: besluit met je groepje welke overeenkomsten je zo aan de klas gaat vertellen.
- Geef de leerlingen een minuut de tijd.
- Laat per toeval bepalen wie het woord gaat voeren namens het groepje: degene met het laagste huisnummer.

- Geef de leerlingen een kort moment om te bepalen wie dat is.
- Vraag de woordvoerders te gaan staan. Om beurten vertellen ze hun overeenkomsten aan de klas: 'wij….' Als een woordvoerder heeft verteld gaat die zitten. Zo is goed te zien wie nog aan de beurt komen om een overeenkomst te noemen.
- Wees er attent op dat de leerlingen oor hebben voor elkaar.
- Sluit af met een opsteker.

15 minuten

De brievenbus: Ervaringen delen met binnen- en buitensluiten

- Vertel: we gaan vandaag eens bekijken welke ervaringen jullie hebben genoteerd op de briefjes in de brievenbus. Welke ervaringen hebben jullie deze weken gehad met binnen- en buitensluiten?
- Check voor u de briefjes gaat openen of de leerlingen die ze geschreven hebben ze in de groep willen delen.
- Laat eventueel een leerling de briefjes voorlezen.
- Laat leerlingen op de ervaringen reageren.
- Geef opstekers waar mogelijk, bijvoorbeeld als een leerling durft te vertellen en klasgenoten daar respectvol mee om gaan.
- Misschien is het mogelijk een aandachtspunt te kiezen voor de komende week op het gebied van binnen- en buitensluiten. Maak daarbij verbinding met de Grondwet van de school. Blijf vol overtuiging staan voor de noodzaak van een veilige groep: daarover valt niet te onderhandelen, ook al kan de weg ernaar toe soms ingewikkeld zijn.
  Een groep waarvan de leerlingen goed met elkaar omgaan kunnen mogelijk een bijdrage leveren in school, om het buitensluiten daar te verminderen. Schrijf het aandachtspunt op het bord (op een plek waar het de hele week zichtbaar blijft).
  Tip:
  Maak bij het vergroten van binnensluiten en het verminderen van buitensluiten zo mogelijk gebruik van interventies uit De Vreedzame School, zoals de oplossingsgerichte pestaanpak (zie blok 1 en de map 'Werken aan sociale veiligheid' van De Vreedzame School).
- Spreek tot slot met uw groep af wanneer dat ook deze week weer gebruik gemaakt kan worden van de 'brievenbus' en dat ze volgende week weer gaan bespreken hoe het gaat.
- Vat samen:

Dit blok gaat over het omgaan met verschillen tussen mensen. We willen op onze school niemand buitensluiten. Zodat iedereen zich veilig en welkom voelt op school. Het helpt in de omgang met elkaar als we elkaar beter leren kennen.

5 minuten

Wat hebben we geleerd?

Vraag de leerlingen bijvoorbeeld wat ze over deze les thuis zouden kunnen vertellen.

5 minuten

Afsluiter

Geef de leerlingen die vandaag de Afsluiter leiden daartoe de gelegenheid.
Indien er geen Afsluiter is voorbereid kunt u onderstaand voorstel doen met de groep.
Van plek veranderd

De leerlingen zitten in de kring. Laat de leerlingen goed kijken naar de samenstelling van de kring: wie zit waar? Vraag een leerling naar de gang te gaan. Laat een aantal leerlingen van plek veranderen. Raadt de leerling die naar de gang is geweest de veranderingen?

Na de les

Hieronder vindt u de activiteiten waarmee u kennis en vaardigheden uit deze les in de praktijk brengt.

Leerkracht:

- **Besteed gedurende de week aandacht aan 'binnensluiten' en 'buitensluiten'.**
- **Nodig leerlingen uit te vertellen over hun ervaringen.**
- **Stimuleer leerlingen elkaar vragen te stellen om elkaars verschillen en overeenkomsten te leren kennen.**
- **Waardeer verschillen en overeenkomsten tussen mensen. Ook tussen leerlingen en tussen leerlingen en uzelf.**
- **Zorg dat de kring en groepjes wisselend worden samengesteld (bv j/m en verschillende culturen door elkaar).**
- **Wees u bewust van uw eigen binnen- en buitensluiten.**
- **Corrigeer leerlingen en collega's als ze gedrag vertonen dat haaks staat op de doelen van dit blok, gebruik die momenten om gewenst gedrag onder de aandacht te brengen.**

Woordmuur

De woorden die na deze les opgehangen kunnen worden zijn:

buitensluiten
niet laten meedoen

binnensluiten
wel laten meedoen

dader
iemand die iets gedaan heeft wat niet mag

slachtoffer
iemand die iets onaangenaams is aangedaan

Les 4 Voorbeelden van buiten (1)

Doel blok 6: Een open houding bij de leerlingen ten aanzien van verschillen tussen mensen.

Leskern: In deze les gaat het om diversiteit in uiterlijke verschijning.
De leerlingen worden uitgenodigd om zich in te leven in een kind dat in uiterlijke verschijning van hen verschilt (Een kind met het syndroom van Down of een kind met een huidafwijking).

Woordenschat: *buitensluiten, binnensluiten*

Materialen: Agenda op bord
Foto of filmpje van een kind met syndroom van Down of met huidafwijking
Werkblad 4.1
Logo blok 6
Woordkaarten 'buitensluiten' en 'binnensluiten'

Tijd: 45 minuten

Voorbereiding
Leerkracht:

- Zoek op internet een goede foto van een kind (ongeveer de leeftijd van uw groep) die qua uiterlijk meerwaarde hebben voor de diversiteit in uw klas. Denk aan een kind met het syndroom van Down of een kind met een huidafwijking. U kunt ook kiezen voor een filmpje van internet of een programma over buitensluiten of opvallend zijn. Houd er bij de voorbereiding rekening mee of er kinderen in uw groep zijn die een familielid hebben met dergelijke uiterlijke kenmerken.
  In de lesbeschrijving vind u voor beide opties een beschrijving voor de manier waarop u in gesprek kunt gaan met de groep.
- Ook in dit blok wordt gebruik gemaakt van de afsprakenposter 'Zo doen wij het in onze groep' (blok 1 van De Vreedzame School). Zorg ervoor dat de afsprakenposter goed zichtbaar is in de klas. Indien u geen afsprakenposter heeft, kunt u de omgangsafspraken bij les 1 met de leerlingen bespreken en op een flap schrijven (zie blok 1 van De Vreedzame School). Corrigeer waar nodig gedrag dat niet in overeenstemming is met de uitgangspunten van De Vreedzame School.
- Bereid dit blok goed voor, niet alleen wat betreft de werkvormen, maar bezin u ook op het klimaat in de klas en wat uw bedoeling is met deze lessen. Laat bijvoorbeeld vooraf uw gedachten gaan over uw groep: wat speelt er volgens u in de groep? Hoe gaan ze met elkaar om? Of met anderen? Is het voor iedereen veilig om naar school te gaan en prettig om in deze klas te zitten? Wat ervaren uw leerlingen zoal op het gebied van 'erbij horen' of buitensluiten, pesten en discriminatie?
- Ga na wie de Binnenkomer en Afsluiter vandaag leiden en of de materialen daarvoor aanwezig zijn. Of bereid zelf voor.
- Bedenk of/hoe u de komende week een brievenbusje wilt gebruiken voor de ervaringen met binnen- en buitensluiten.

- Het heeft de voorkeur om deze lessen in de kring te doen (j/m door elkaar). Deze les bestaat voor een groot deel uit groepswerk. U kunt ervoor kiezen om de Binnenkomer staand in een kring te doen. En dan pas bij de klassikale barometer in de kring te gaan zitten. Denk vooraf aan de les na over de samenstelling van de groepjes.

Voorgestelde lesopbouw
Hieronder vindt u een voorstel voor de agenda. Voel u vrij om hiervan af te wijken indien de situatie of uw groep daartoe aanleiding geeft.
Agenda
- Binnenkomer
- Wat gaan we leren?
- Van buiten naar binnen
- Zelf ervaren
- Wat hebben we geleerd?
- Afsluiter

---

5 minuten
Binnenkomer
Geef de leerlingen die vandaag de Binnenkomer leiden daartoe de gelegenheid.
Vraag tot slot wie een opsteker heeft voor de klasgenoten die de Binnenkomer hebben geleid.
Indien er geen Binnenkomer is voorbereid kunt u onderstaand voorstel doen met de groep.
Opstekerbal
Ga in de kring staan. Een van de leerlingen is de stopper: die gaat buiten de kring staan, met de rug naar de kring toe. De leerlingen in de kring geven de Vreedzame School-bal door tot de stopper 'stop' roept. De leerlingen bedenken vervolgens opstekers voor hun klasgenoot die de bal in handen heeft. Sta ook even stil bij het effect van de opstekers. Speel een paar rondes.

5 minuten
Wat gaan we leren?
In de vorige lessen hebben we onze ervaringen gedeeld met binnensluiten en buitensluiten. We hebben bekeken hoe wij daar in onze groep en onze school mee omgaan en we hebben er afspraken over gemaakt. Vandaag gaan we kijken hoe er ook mensen buiten onze groep en buiten de school, in de samenleving, te maken hebben met buitensluiten. Misschien kunnen wij ook daar een rol spelen!
Vestig de aandacht op de agenda en vraag of iemand hier een vraag over heeft.

15 minuten
Van buiten naar binnen
- Maak tweetallen
- Vertel dat u een foto gaat laten zien van iemand en dat ze in tweetallen mogen uitwisselen over:
  - Wat zie je?
  - Wat vind je hiervan? Of wat roept de foto bij je op?
- Laat **de foto** zien die u voor deze les heeft uitgekozen.
- Laat kort uitwisselen in de tweetallen.
- Stel als eerste vraag:
  - Wat is je eerste reactie als je dit kind ziet?

Optie 1:

Vervolgvragen bij de foto van een kind met het syndroom van Down:

- Waarin is dit kind anders dan wij?
- (Realiseert u zich bij het laten zien van de foto dat kinderen met het syndroom van Down bij sommige kinderen gevoelens van vertedering oproepen, maar ook dat er kinderen zijn die geneigd zijn om ze te lachen. Voorkom dat u dit gedrag meteen corrigeert. Wanneer dit gebeurt laat u de kinderen daarop reflecteren. Sta stil bij de vraag waarom dit kind dat gevoel bij hen oproept. Zo worden kinderen zich meer bewust van hun primaire reactie op kinderen die als anders worden ervaren.)

- Vraag de kinderen of ze iemand kennen zoals het kind op de foto.
- Waar zou hij op school zitten? Soms zitten kinderen met een verstandelijke beperking ook op een basisschool. Stel dit kind komt bij ons in de klas, wat zou dit kind helpen om hem het gevoel te geven erbij te horen?
- Hoe zouden wij deze jongen/ meisje kunnen binnensluiten?
- Wat zou hierin lastig kunnen zijn?
- Geef ruimte voor vragen en opmerkingen over wat hierin misschien lastig zou kunnen zijn.
- Het gaat erom dat kinderen bij zichzelf verkennen welke gevoelens er mee spelen en hieraan woorden kunnen geven.

- Benoem: als we iemand voor het eerst ontmoeten die er anders uit ziet dan wij, zijn we geneigd eerst op de verschillen te letten, op het anders zijn. Soms schrikken we ervan of we lachen erom.
  Pas als we iemand langer mee maken en goed leren kennen zien we achter de verschillen ook weer overeenkomsten. Dat hebben we ook in onze groep gemerkt: we zijn allemaal anders, maar in les 3 zagen we dat we ook veel overeenkomsten hebben.

Optie 2:

Vervolgvragen bij de foto van een kind met een huidafwijking:

- Vraag de leerlingen zich in te leven in dit kind.
- U kunt bij deze foto gebruik maken van **Werkblad 4.1.**
- Deel het werkblad uit aan de tweetallen.
- Laat kinderen in tweetallen met elkaar in gesprek gaan over de vragen op het werkblad:
  - Stel je voor: jij bent dit kind. Je loopt in een winkel en de mensen kijken af en toe naar je.
  - Wat voel je?
  - Wat zou je tegen deze mensen willen zeggen?
  - Welke vragen zou je dit kind willen stellen?
  - Stel dit kind komt bij ons in de klas, wat zou haar helpen om haar het gevoel te geven erbij te horen?
- In de kring worden een paar reacties op de vragen gedeeld.
- Als daar tijd voor is kunt u nog kort navragen of er nog andere ervaringen zijn met mensen die de leerlingen als anders hebben ervaren qua uiterlijk.

- Vat samen:

We hebben net gezien dat we allemaal op een bepaalde manier reageren op mensen die er anders uit zien dan we gewend zijn. We vinden het misschien gek, lachen er om of we schrikken ervan. Dat is niet zo gek, want ze zien er anders uit dan we verwachten. Maar dan is het wél belangrijk dat we opletten hoe we op de ander reageren. Met (uit)lachen of schrikken kunnen we iemand pijn doen en kan diegene zich buitengesloten voelen. Door gewoon te reageren kunnen we deze kinderen binnensluiten.

15 minuten

Zelf ervaren

De leerlingen zitten in de kring.

- Vertel dat u in de zelfde tweetallen als daarnet wilt werken.
- Laat de leerling die links zit in het tweetal uit het lokaal gaan. Dit betekent dat de helft van de groep naar buiten loopt. (Een soortgelijke oefening zat ook in Les 1)
- Vervolgens geeft u de leerlingen die in de kring zitten de volgende instructie:
  Straks komt de ander terug en als hij of zij weer wil gaan zitten laat je merken dat je hem of haar afwijst. U doet eventueel voor hoe dit er uit zou kunnen zien door u af te wenden van het kind dat naast u zit. Of door uw neus op te trekken en uw gezicht af te wenden.
  We vragen daarna hoe ze dit ervaren hebben.
- Daarna geeft u de leerlingen op de gang de instructie weer binnen te komen en naast hun maatje te gaan zitten.
- Wanneer alle leerlingen weer op hun plaats zitten vraagt u hen om een reactie.
  - Wat gebeurde er?
  - Hoe voelde dat?
  - Waarom zouden we deze oefening doen? (voelen hoe het is om afgewezen te worden)
- Laat een paar leerlingen reageren.
- Laat nu de andere leerlingen naar buiten gaan en terug de klas in komen.
  Hoewel alle leerlingen nu weten waar het om gaat, is het goed om iedereen de ervaring te geven afgewezen te worden en af te wijzen.
- Wissel ook daarna weer kort een paar ervaringen uit.
- Laat eventueel een paar leerlingen demonstreren op welke verschillende manieren ze iemand afwezen. Benoem hoe subtiel dit soms gebeurt. Het kan soms een kleine beweging of een bepaalde oogopslag zijn die maakt dat je je afgewezen voelt.
- Bij deze oefening kan het zo zijn dat er een leerling benoemt dat dit gedrag in de klas ook voorkomt. Het is dan belangrijk om te voorkomen dat leerlingen elkaar beschuldigen en het gesprek te richten op hoe de groep hierover een afspraak zou kunnen maken.

- Tot slot maakt u de verbinding naar het kind op de foto. Dit kind voelt zich soms ook door mensen afgewezen of buitengesloten.

5 minuten

Wat hebben we geleerd?

Vertel dat we vandaag verkend hebben hoe we reageren op kinderen die er anders uit zien dan we verwachten. Wat dat met ons doet als we ze tegenkomen in de winkel of op straat.

En we hebben nagedacht hoe we zouden reageren als ze in onze groep of onze school zouden komen. Hoe we ervoor kunnen zorgen dat ze zich binnengesloten voelen. Ook hebben we zelf even ervaren hoe het voelt om afgewezen te worden.

5 minuten
Afsluiter
Geef de leerlingen die vandaag de Afsluiter leiden daartoe de gelegenheid.
Indien er geen Afsluiter is voorbereid kunt u onderstaand voorstel doen met de groep.
Tellen
Tel samen met de leerlingen hardop in rustig tempo tot 10.
Vraag de leerlingen vervolgens een getal in hun hoofd te nemen van 1 tot en met 10.
Vertel de leerlingen dat u weer hardop tot 10 gaat tellen en vraag hen om in hun hoofd mee te tellen en 'alleen het getal dat je in je hoofd hebt' hardop te zeggen.
Variatie: klap in je handen op je eigen tel.

Na de les

Hieronder vindt u de activiteiten waarmee u kennis en vaardigheden uit deze les in de praktijk brengt.

Leerkracht:

- **Besteed gedurende de week aandacht aan 'binnensluiten' en 'buitensluiten'**
- **Nodig leerlingen uit te vertellen over hun ervaringen**
- **Stimuleer leerlingen elkaar vragen te stellen om elkaars verschillen en overeenkomsten te leren kennen.**
- **Waardeer verschillen en overeenkomsten tussen mensen. Ook tussen leerlingen en tussen leerlingen en uzelf.**
- **Zorg dat de kring en groepjes wisselend worden samengesteld (bv j/m en verschillende culturen door elkaar)**
- **Wees u bewust van uw eigen binnen- en buitensluiten**
- **Corrigeer leerlingen en collega's als ze gedrag vertonen dat haaks staat op de doelen van dit blok, gebruik die momenten om gewenst gedrag onder de aandacht te brengen.**

Woordmuur
De woorden die na deze les opgehangen kunnen worden zijn:

buitensluiten
niet laten meedoen

binnensluiten
wel laten meedoen

dader
iemand die iets gedaan heeft wat niet mag

slachtoffer
iemand die iets onaangenaams is aangedaan

Werkblad 4.1

1.

Stel je voor: jij bent dit kind. Je loopt in een winkel. De mensen kijken af en toe naar je.
Wat voel je?

Wat zou je tegen deze mensen willen zeggen?

2.

Welke vragen zou je dit kind willen stellen?

3.

Stel dit kind komt bij ons in de klas.
Wat zou haar helpen om haar het gevoel te geven erbij te horen?

Les 5 Voorbeelden van buiten (2)

Voorbereiding

Leerkracht:

- Realiseert u zich dat dit onderwerp voor sommige kinderen bekend kan zijn en voor anderen nieuw. En voor andere kinderen kan het ook spannend onderwerp of taboe zijn. Ga voor uw groep na hoe dit ervaren kan worden als u deze les gaat geven. Voor welke kinderen ligt dit onderwerp gevoelig en voor welke kinderen niet? Door dit vooraf goed in te schatten bent u beter in staat in uw les af te stemmen op deze verschillen.
- In plaats van het filmfragment van Thomas en Donna kunt u ook een persoon (een collega, een vader of moeder van een kind op school of iemand van buiten de school) uitnodigen, die wil vertellen over het feit dat hij of zij homoseksueel is. U kunt deze persoon vragen zijn verhaal te doen om de leerlingen vervolgens de mogelijkheid te geven vragen te stellen. Voelt hij/ zich wel eens buitengesloten?
  In welke situaties wel/niet? Wat zou deze persoon helpen om zich binnengesloten te voelen?
- Ook in dit blok wordt gebruik gemaakt van de afsprakenposter 'Zo doen wij het in onze groep' (blok 1 van De Vreedzame School). Zorg ervoor dat de afsprakenposter goed zichtbaar is in de klas. Indien u geen afsprakenposter heeft, kunt u de omgangsafspraken bij les 1 met de leerlingen bespreken en op een flap schrijven (zie blok 1 van De Vreedzame School). Corrigeer waar nodig gedrag dat niet in overeenstemming is met de uitgangspunten van De Vreedzame School.
- Bereid dit blok goed voor, niet alleen wat betreft de werkvormen, maar bezin u ook op het klimaat in de klas en wat uw bedoeling is met deze lessen. Laat bijvoorbeeld vooraf uw gedachten gaan over uw groep: wat speelt er volgens u in de groep? Hoe gaan ze met elkaar om? Of met anderen? Is het voor iedereen veilig om naar school te gaan en prettig om in deze klas te zitten? Wat ervaren uw leerlingen zoal op het gebied van 'erbij horen' of buitensluiten, pesten en discriminatie?
- Ga na wie de Binnenkomer en Afsluiter vandaag leiden en of de materialen daarvoor aanwezig zijn. Of bereid zelf voor.
- Bedenk of/hoe u de komende week een brievenbusje wilt gebruiken voor de ervaringen met binnen- en buitensluiten.

- Het heeft de voorkeur om deze lessen in de kring te doen (j/m door elkaar). Deze les bestaat voor een groot deel uit groepswerk. U kunt ervoor kiezen om de Binnenkomer staand in een kring te doen. En dan pas bij de klassikale barometer in de kring te gaan zitten. Denk vooraf aan de les na over de samenstelling van de groepjes.

Voorgestelde lesopbouw
Hieronder vindt u een voorstel voor de agenda. Voel u vrij om hiervan af te wijken indien de situatie of uw groep daartoe aanleiding geeft.
Agenda
- Binnenkomer
- Wat gaan we leren?
- Het verhaal van Thomas en Donna
- In de schoenen van Thomas en Donna
- Wat hebben we geleerd?
- Afsluiter

---

5 minuten
Binnenkomer
Geef de leerlingen die vandaag de Binnenkomer leiden daartoe de gelegenheid. Vraag tot slot wie een opsteker heeft voor de klasgenoten die de Binnenkomer hebben geleid.
Indien er geen Binnenkomer is voorbereid kunt u onderstaand voorstel doen met de groep.
Commando pinkelen
Ga in de kring staan. De leider doet allerlei bewegingen voor en de groep volgt deze bewegingen maar alleen als de leider er voorafgaand 'commando' bij heeft geroepen.
We gaan eerst oefenen! Start met: 'commando pinkelen'. Pinkelen is het met vlakke handen op de bovenbenen slaan. Verdere commando's kunnen zijn: commando hol (handen gekromd omgekeerd op bovenbenen), commando bol (handen staand gekromd op bovenbenen), commando hoog (armen de lucht in), commando laag (armen omlaag langs de benen).

5 minuten
Wat gaan we leren?
Vertel: Net als in de vorige les gaan we ons inleven in iemand van buiten de school.
Dit keer kijken we naar een filmpje over iemand die homoseksueel is. Weten jullie wat dat betekent als je homoseksueel bent?
Richt de aandacht op de agenda en vraag of iemand hier nog iets over wil vragen.

5 minuten
Het verhaal van Thomas en Donna.
- Vertel dat we naar een filmpje gaan kijken van een jongen en een meisje die homoseksueel zijn.
  Homoseksueel betekent dat je je aangetrokken voelt tot mensen van hetzelfde geslacht. Dus een homoseksuele man houdt van mannen en een homoseksuele vrouw houdt van vrouwen. Als je verliefd wordt op iemand van het andere geslacht heeft dat heteroseksueel. Als je zowel op jongens als meisjes valt dan heet dat biseksueel. Verder is er geen verschil tussen homo's en hetero's.
- Bekijk met de kinderen **het filmfragment van Thomas en Donna**.
- Laat plenair even kort reacties geven op het filmpje. Dit geeft u de kans om een beeld te krijgen van hoe het filmpje is overgekomen bij de leerlingen.

Dit onderwerp kan verschillende reacties oproepen bij leerlingen. Vanuit onbekendheid kunnen kinderen er misschien vragen over hebben. Vanuit een bepaalde geloofsovertuiging reageert een leerling misschien afkeurend. Of er kan lacherig over gedaan worden vanuit ongemak over het onderwerp. Probeer hierin zo min mogelijk corrigerend op te treden, maar vooral te luisteren naar de verschillende reacties. Benoem welke reacties u ziet en dat dit onderwerp blijkbaar verschillende gevoelens oproept. Indien nodig kunt u aangeven dat u het belangrijk vindt om dit onderwerp tijdens dit blok te bespreken. Het gaat immers ver buitensluiten! Breng indien nodig de afspraken over insluiten en uitsluiten uit de vorige lessen bij de leerlingen in herinnering. Hoe hebben we toen gesproken over omgaan met verschillen? En nodig uit tot de volgende werkvorm.

20 minuten

In de schoenen van Thomas en Donna

- Maak alle leerlingen actief door gebruik te maken van de coöperatieve werkvorm *TweeGesprek Op Tijd*: op uw teken kunnen de leerlingen om de beurt vertellen en luisteren. U laat ze uitwisselen over de vraag: Wat vind je van het verhaal van Thomas en Donna?
- Geef aan hoelang iedere leerling mag vertellen.
  Geef de leerlingen een opsteker als ze bijvoorbeeld zichtbaar oor hebben voor elkaar.
- Laat vervolgens in de kring leerlingen vertellen wat ze besproken hebben in tweetallen.
  Gebruik de Vreedzame Schoolbal om kinderen elkaar de beurt te laten geven.
  Sta open voor de verschillende reacties van de leerlingen.
  Het doel van het gesprek is om de leerlingen met elkaar in gesprek te laten zijn over homoseksualiteit. Het gaat vooral om het proces van verkennen. We willen met dit soort gesprekken kritische denkvaardigheden ontwikkelen: leerlingen laten nadenken over wat ze er zélf van vinden, nieuwsgierig zijn naar andere meningen, kritisch luisteren naar wat een ander zegt.
  U bent aanwezig om meningen of oordelen samen te vatten en leerlingen hierop te bevragen of, nog mooier, om leerlingen elkaar hierop te laten bevragen.
  Om het gesprek te begeleiden kunt u gebruik maken van vragen/ opmerkingen als:
  - Wie herkent wat A zegt?
  - Wie vindt dat ook?
  - Wat knap dat je dit zo onder woorden brengt!
  - Wie denkt er anders over?
  - Wat maakt dat je het lastig vindt?
  - Wat maakt dat jij dit zo ervaart?
  - Wie heeft daar nog iets aan toe te voegen?
  - Ik merk dat er in onze groep verschillend over wordt gedacht. Dat kan.

  Of meer op inhoud:
  - Wie kent iemand in zijn omgeving die homoseksueel is?
  - Gebruiken we in onze klas het woord homo ook wel eens als scheldwoord?
  - Wat deed het met Thomas en Donna als zij het woord homo als scheldwoord hoorden gebruiken?
  - Wat maakte dat Thomas en Donna niet durfde te vertellen dat zij homo/lesbisch zijn?
  - Hoe zouden jullie het vinden als je vriend of vriendin homoseksueel blijkt te zijn?
  - Welke vragen zou je hem / haar dan willen stellen?
- Tot slot laat u kinderen in de zelfde tweetallen nadenken over de conclusies die ze trekken uit het gesprek met de groep.
  Conclusies kunnen zijn:
  - We weten nu meer over homoseksualiteit dan voor deze les
  - We weten nog te weinig van homoseksualiteit
  - We denken er verschillend over
  - We moeten het woord homo niet meer als scheldwoord gebruiken
  - We vonden het fijn om hierover met elkaar te praten

- Het maakt niet uit of je homo of hetero bent.

- Benoem dat er, net als in de groep, in de samenleving ook verschillend wordt gedacht over homoseksualiteit en dat dit soms leidt tot ernstige conflicten of zelfs ruzie.
  Dat er landen zijn waar het verboden is en mensen gevangen worden gezet.
  In ons land kun je hetero of homo zijn. Het is in Nederland strafbaar om mensen te discrimineren omdat ze homo zijn.
- Geef de leerlingen een opsteker voor de manier waarop ze over dit onderwerp hebben gesproken met elkaar. Bijvoorbeeld over het oor hebben voor elkaars mening of over het tonen van respect voor de verschillen van mening.
- Vat samen:

We hebben naar het verhaal van Thomas en Donna geluisterd en daarover met elkaar gepraat. We hebben geprobeerd in hun schoenen te gaan staan. Zij waren bang om buitengesloten te worden. Door ons in te leven in Thomas en Donna snappen we hoe homoseksuele mensen zich kunnen voelen en leren we daarmee rekening te houden.

5 minuten
Wat hebben we geleerd?
Vraag de leerlingen wat ze van deze les het belangrijkste vonden.

5 minuten
Afsluiter
Geef de leerlingen die vandaag de Afsluiter leiden daartoe de gelegenheid.
Indien er geen Afsluiter is voorbereid kunt u onderstaand voorstel doen met de groep.
Geluiden nadoen en veranderen
Vraag een leerling een geluid te maken met haar of zijn lichaam (klappen, fluiten, stampen, vingers knippen). De volgende herhaalt het geluid en voegt er een nieuw aan toe. Zo de kring rond. De ervaring is dat het niet lukt om dit tot aan het eind te onthouden. U kunt dit aan het begin melden, zodat het niet als falen voelt voor kinderen voor wie het niet lukt de geluiden allemaal te onthouden. Zodra het te moeilijk wordt kunt u het kind dat de verschillende geluiden niet meer kan herhalen opnieuw laten beginnen.

Na de les

Hieronder vindt u de activiteiten waarmee u kennis en vaardigheden uit deze les in de praktijk brengt.

Leerkracht:

- **Zorg dat de kring en groepjes wisselend worden samengesteld (bv j/m en verschillende culturen door elkaar)**
- **Nodig leerlingen uit te vertellen over hun leven en achtergrond.**
- **Stimuleer kinderen elkaar vragen te stellen om elkaars verschillen en overeenkomsten te leren kennen.**
- **Waardeer verschillen en overeenkomsten tussen mensen. Ook tussen leerlingen en tussen leerlingen en uzelf.**
- **Maak actief gebruik van de volgende begrippen: feit, mening, argument, vooroordeel en discriminatie.**
- **Wees u bewust van uw eigen oordelen.**
- **Corrigeer leerlingen of collega's als ze gedrag vertonen dat haaks staat op de doelen van dit blok, gebruik die momenten om gewenst gedrag onder de aandacht te brengen.**

Woordmuur
De woorden die na deze les opgehangen kunnen worden zijn:

buitensluiten
niet laten meedoen

binnensluiten
wel laten meedoen

dader
iemand die iets gedaan heeft wat niet mag

slachtoffer
iemand die iets onaangenaams is aangedaan

Les 6 Voorbeelden van buiten (3)

Doel blok 6: Een open houding bij de leerlingen ten aanzien van verschillen tussen mensen.

Leskern: In deze les gaat het om diversiteit in levensbeschouwing.
Leerlingen vergelijken levensbeschouwingen waarmee ze bekend zijn in hun klas met de levensbeschouwing van het kind uit een van de filmpjes behorend bij deze les. Ook denken ze na over binnen- en buitensluiten op grond van levensbeschouwing in Nederland.

Woordenschat: *buitensluiten, binnensluiten, de levensbeschouwing*

Materialen: Agenda op bord
Filmpjes 'hindoeïsme', 'islam' en 'jodendom', zie het downloadcentrum van De Vreedzame School. U kunt ook eigen filmpjes kiezen.

Tijd: 45 minuten

Voorbereiding
Leerkracht:

de levensbeschouwing
hoe je denkt dat het leven in elkaar zit .
Wat belangrijk is, hoe je moet leven.

- Realiseert u zich dat het voor sommige leerlingen spannend kan zijn om te praten over hun levensbeschouwing. Ook zullen er leerlingen zijn die hier tot nog toe weinig over gesproken hebben.
  Ga voor uw groep na hoe dit ervaren kan worden als u deze les gaat geven. Voor welke kinderen ligt dit onderwerp gevoelig en voor welke kinderen niet? Door dit vooraf goed in te schatten bent u beter in staat in uw les af te stemmen op deze verschillen.
- Maak een keuze uit een van de filmpjes over kinderen die vertellen over hun eigen levensbeschouwing. U kunt kiezen uit:
  - Hindoeïsme
  - Islam
  - Jodendom

  Kies een religie waar uw groep nauwelijks mee bekend is.
  Als er binnen uw groep nog weinig gesproken is over religies, kunt u er ook voor kiezen juist een filmpje te kiezen van een geloof dat wel bekend is in de groep.
- Ook kunt u, in plaats van het filmpje te laten zien, een persoon uitnodigen in uw groep die wil vertellen over zijn of haar levensbeschouwing. Dit kan een vader of moeder zijn van een kind op school, iemand uit de wijk of iemand uit uw eigen kennissenkring.
- Ook in dit blok wordt gebruik gemaakt van de afsprakenposter 'Zo doen wij het in onze groep' (blok 1 van De Vreedzame School). Zorg ervoor dat de afsprakenposter goed zichtbaar is in de klas. Indien u geen afsprakenposter heeft, kunt u de omgangsafspraken bij les 1 met de leerlingen bespreken en op een flap schrijven (zie blok 1 van De Vreedzame School). Corrigeer waar nodig gedrag dat niet in overeenstemming is met de uitgangspunten van De Vreedzame School.
- Bereid dit blok goed voor, niet alleen wat betreft de werkvormen, maar bezin u ook op het klimaat in de klas en wat uw bedoeling is met deze lessen. Laat bijvoorbeeld vooraf uw gedachten gaan over uw groep: wat speelt er volgens u in de groep? Hoe gaan ze met

elkaar om? Of met anderen? Is het voor iedereen veilig om naar school te gaan en prettig om in deze klas te zitten? Wat ervaren uw leerlingen zoal op het gebied van 'erbij horen' of buitensluiten, pesten en discriminatie?
- Ga na wie de Binnenkomer en Afsluiter vandaag leiden en of de materialen daarvoor aanwezig zijn. Of bereid zelf voor.
- Bedenk of/hoe u de komende week een brievenbusje wilt gebruiken voor de ervaringen met binnen- en buitensluiten.
- Het heeft de voorkeur om deze lessen in de kring te doen (j/m door elkaar). Deze les bestaat voor een groot deel uit groepswerk. U kunt ervoor kiezen om de Binnenkomer staand in een kring te doen. En dan pas bij de klassikale barometer in de kring te gaan zitten. Denk vooraf aan de les na over de samenstelling van de groepjes.

Voorgestelde lesopbouw
Hieronder vindt u een voorstel voor de agenda. Voel u vrij om hiervan af te wijken indien de situatie of uw groep daartoe aanleiding geeft.
Agenda
- Binnenkomer
- Wat gaan we leren?
- Verschillen in levensbeschouwing
- Hoe doen we het in ons land met binnensluiten en buitensluiten
- Hoe doen wij het nu?
- Wat hebben we geleerd?
- Afsluiter

---

5 minuten
Binnenkomer
Geef de leerlingen die vandaag de Binnenkomer leiden daartoe de gelegenheid. Vraag tot slot wie een opsteker heeft voor de klasgenoten die de Binnenkomer hebben geleid.
Indien er geen Binnenkomer is voorbereid kunt u onderstaand voorstel doen met de groep.
Het onzichtbare ei
Ga in de kring staan. U toont een onzichtbaar ei. U gooit dit onzichtbare ei door naar (noem de naam van een leerling). De leerling probeert het ei voorzichtig op te vangen. De leerling maakt van het onzichtbare ei iets anders. De leerling zegt wat het is (bijvoorbeeld een stokbrood) en gooit of geeft het voorwerp weer door. Wie het voorwerp doorgooit of aanpakt doet dit met gebaren alsof het een echt voorwerp is.

5 minuten
Wat gaan we leren?
In de eerste lessen van dit blok hebben we gekeken naar verschillen en overeenkomsten die spelen in onze groep. En we hebben afspraken gemaakt over buitensluiten en binnensluiten. De laatste twee lessen hebben we gekeken naar verschillen die in onze samenleving spelen. Wie weet ze nog? (verschil in uiterlijke verschijning en verschil in seksuele geaardheid). In deze laatste les van dit blok gaan we aan de slag met verschillen in levensbeschouwing. Wie weet wat dat betekent?
Laat de agenda zien en vraag of er nog vragen zijn.

10 minuten

Verschillen in levensbeschouwing

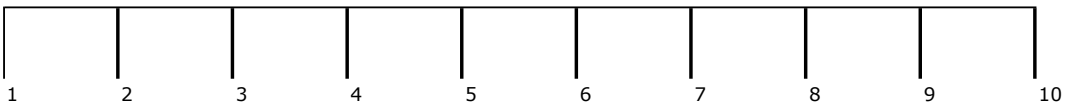
- Laat nu **het filmpje** zien dat u bij uw voorbereiding uitgekozen heeft.
- Vertel dat ze naar een filmpje gaan kijken van een kind met een andere levensbeschouwing dan iemand hier in de groep.
- Als u dit niet heeft gedaan gaat u als volgt verder:
- Laat de leerlingen kort reageren na het zien van het filmpje.
- Stel een vraag als:
  - kennen jullie iemand met de zelfde levensbeschouwing als het kind uit het filmpje?
  - Wat vindt dit kind belangrijk in het leven?
  - Hoe moet je volgens dit kind leven?
  - Wat is voor dit kind erg belangrijk in het leven?
  - Hoe zit dit bij jullie thuis?

  Tijdens dit gesprek bent u alert op oordelende opmerkingen. Vraag waaruit leerlingen hun oordeel opmaakten. Nodig ze uit na te denken over de kwestie of dit een feit is of een oordeel. 'Weten we zeker of dit zo is? Of zouden we hier iets meer over moeten weten?' Ook kunnen er afkeurende opmerkingen gemaakt worden. Breng hierbij de eerdere les in herinnering waarin we ontdekten dat we geneigd zijn dingen af te keuren die anders zijn dan wat we kennen. Nu zijn we vooral gericht op de verschillen, maar misschien zijn er ook overeenkomsten als we ons goed in elkaar verdiepen.
  En laat vooral merken dat het belangrijk is om elkaars levensbeschouwing te respecteren.
- Als er nog onduidelijkheden of vragen bestaan over een levensbeschouwing kunt u voorstellen hier later op terug te komen. Wie van de leerlingen wil op zoek naar de ontbrekende informatie? U laat hiermee merken dat we soms te weinig weten van elkaars levensbeschouwing om er een mening over te kunnen vormen. Dan kan een gesprek met elkaar of het op zoek gaan naar meer informatie hierover, helpend zijn.

10 minuten

Hoe doen we het in ons land met binnensluiten en buitensluiten

- Vat samen wat er ontdekt is in het kader van de verschillende levensbeschouwingen
  Bijvoorbeeld: Er zijn veel verschillende levensbeschouwingen in onze groep; er zijn verschillen maar ook overeenkomsten.
  Of: In onze groep denken veel gezinnen op een zelfde manier na over het leven. We verschillen van de manier waarop de jongen in het filmpje belangrijk vindt in het leven. In ons land zijn er ook heel veel (nog veel meer dan hierin onze groep) geloven en levensbeschouwingen naast elkaar.
  Stel vragen als:
  - Zijn er voordelen aan zoveel levensbeschouwingen naast elkaar?
  - Zijn er ook nadelen? Wanneer is het lastig?
  - Wat maakt dat mensen elkaar buitensluiten?
  - Zijn er ook situaties waarin je wel mag buitensluiten?
- Teken op het bord een barometer van 1 tot en met 10:

- Vertel dat er al een paar keer een cijfer is gegeven over buitensluiten en binnensluiten in de groep.

- Laat alle leerlingen nu even nadenken over de vraag: hoe gaat het buiten onze school, in ons land met binnensluiten en buitensluiten als het gaat om de verschillende levensbeschouwingen.
- Noem een voor een de cijfers op en vraag leerlingen hun vinger op te steken als ze het cijfer hebben bedacht. Zet het aantal onder het cijfer. Doe dit voor alle cijfers. Laat een paar leerlingen kort hun cijfer toelichten.
- Vat kort samen dat we in ons land nog wat kunnen leren over binnensluiten en buitensluiten. Hier hoeft niet uitgebreid bij stil gestaan te worden. Het gaat er vooral om dat de leerlingen merken dat buiten de school de zelfde processen spelen rond binnensluiten en buitensluiten.

10 minuten

En hoe doen wij het nu?

- Vertel: Dit blok ging over binnen en buitensluiten. We gaan in deze laatste les nog een keer evalueren hoe het deze week in onze klas is gegaan met binnen- en buitensluiten. We doen dat weer met de barometer.
- Geef iedereen een blaadje en de volgende opdracht, ieder voor zichzelf in stilte: bedenk een cijfer tussen 1 en 10 (van laag naar hoog). Dat cijfer staat voor hoe wij deze week zijn omgegaan met verschillen. Hoe zijn we omgegaan met binnensluiten in plaats van buiten te sluiten? Schrijf dat cijfer op je blaadje. Bedenk ook waarom je dat cijfer hebt gekozen (argument of voorbeeld). Schrijf dat ook op.
- Teken op het bord een barometer van 1 tot en met 10:

- Inventariseer snel welke cijfers de leerlingen hebben toegekend. Doe dat door leerlingen om de beurt hun cijfer te laten noemen. Schrijf mee op het bord: een kruisje onder het gekozen cijfer. Of noem een cijfer en vraag de leerlingen die dat cijfer hebben te gaan staan. Noteer vervolgens het aantal kruisjes op het bord onder het cijfer.
- Bespreek met de groep:
  - nodig een paar leerlingen uit ervaringen in te brengen
  - is er verbetering merkbaar ten opzichte van vorige week? Is dit echt de 'goede koers' met elkaar of is iets anders nodig?

  Vraag door naar argumenten en voorbeelden.
- Geef opstekers waar mogelijk, bijvoorbeeld als een leerling durft te vertellen en klasgenoten daar respectvol mee om gaan.
- Bespreek wat het aandachtspunt is voor de komende week op het gebied van binnen- en buitensluiten. Als ten opzichte van vorige week geen verbetering merkbaar is kunt u met de leerlingen bespreken dat u de situatie gaat bespreken met de directeur en uw collega's. Maak daarbij verbinding met de Grondwet van de school. Blijf vol overtuiging staan voor de noodzaak van een veilige groep: daarover valt niet te onderhandelen, ook al kan de weg ernaar toe soms ingewikkeld zijn.
  Een groep waarvan de leerlingen goed met elkaar omgaan kunnen mogelijk een bijdrage leveren in school, om het buitensluiten daar te verminderen. Schrijf het aandachtspunt op het bord (op een plek waar het de hele week zichtbaar blijft).
- Tip:
  Maak bij het vergroten van binnensluiten en het verminderen van buitensluiten zo mogelijk gebruik van interventies uit De Vreedzame School, zoals de oplossingsgerichte pestaanpak (zie blok 1 en de map 'Werken aan sociale veiligheid' van De Vreedzame School).

- Spreek tot slot met uw groep af hoe er verder gegaan kan worden met de brievenbus. Blijft de 'brievenbus' aanwezig of sluiten we dit af.
- Geef de groep een opsteker over de afgelopen weken en over de afspraken die er gemaakt zijn over binnensluiten en buitensluiten.
- Vat samen:

Dit blok ging over het omgaan met verschillen tussen mensen.
Vandaag keken we tot slot naar de verschillen in levensbeschouwing.
We willen op onze school niemand buitensluiten. Zo kan iedereen zich veilig en welkom voelen.
We weten dat het toch soms gebeurt.
Maar we ontdekten dat het minder gebeurt als we elkaar beter leren kennen en over onze verschillen in gesprek gaan. Dan ontdek je dat er naast de verschillen ook veel

5 minuten
Wat hebben we geleerd?
Wat vond je het belangrijkste van dit blok?
Waar hebben de gesprekken in deze lessen voor gezorgd volgens jou?

5 minuten
Afsluiter
Geef de leerlingen die vandaag de Afsluiter leiden daartoe de gelegenheid.
Indien er geen Afsluiter is voorbereid kunt u onderstaand voorstel doen met de groep.
Dirigentje
Vraag een leerling de klas uit te gaan. Wijs een leerling aan die de dirigent is. De dirigent maakt een gebaar en de groep volgt. Kunst is om het zo te doen dat de leerling die de klas uit is straks niet ziet wie de dirigent is. De leerling die de klas is uitgeweest probeert te raden wie de dirigent is.

Na de les

Hieronder vindt u de activiteiten waarmee u kennis en vaardigheden uit deze les in de praktijk brengt.

Leerkracht:

- **Besteed gedurende de week aandacht aan 'binnensluiten' en 'buitensluiten'**
- **Nodig leerlingen uit te vertellen over hun ervaringen**
- **Stimuleer leerlingen elkaar vragen te stellen om elkaars verschillen en overeenkomsten te leren kennen.**
- **Waardeer verschillen en overeenkomsten tussen mensen. Ook tussen leerlingen en tussen leerlingen en uzelf.**
- **Zorg dat de kring en groepjes wisselend worden samengesteld (bv j/m en verschillende culturen door elkaar)**
- **Wees u bewust van uw eigen binnen- en buitensluiten**

- **Corrigeer leerlingen en collega's als ze gedrag vertonen dat haaks staat op de doelen van dit blok, gebruik die momenten om gewenst gedrag onder de aandacht te brengen.**

Woordmuur
De woorden die na deze les opgehangen kunnen worden zijn:

buitensluiten
niet laten meedoen

binnensluiten
wel laten meedoen

dader
iemand die iets gedaan heeft wat niet mag

slachtoffer
iemand die iets onaangenaams is aangedaan

Levensovertuiging
hoe je denkt dat het leven in elkaar zit. Wat belangrijk is, hoe je moet leven.

buitensluiten

niet laten meedoen

buitensluiten

binnensluiten

wel laten meedoen

binnensluiten

de dader

iemand heeft iets gedaan wat niet mag

de dader

het slachtoffer

iemand die iets onaangenaams is aangedaan

het slachtoffer

de levensbeschouwing

hoe je denkt dat het leven in elkaar zit. Wat belangrijk is, hoe je moet leven.

de levensbeschouwing